

A Halotti Beszéd és Könyörgés

A nyelvemlékről és latin eredetijéről

A halál az emberi élet egyik legszomorúbb és legtalányosabb eseménye. Szomorú főként a hozzátartozók, barátok, ismerősök számára, akiknek kedves volt az elhunyt, de szomorú az ismeretlenek is, mert önnön múlandóságára – közös emberi sorsunkra – emlékezteti. Talányos is a halál, mert bár vannak hozzá ideológiai, vallási támpontjaink, a személyes átélés, tapasztalás számára ez olykor kevésnek tűnik. „A nem ismert tartomány, melyből nem tér meg utazó” – mondja Hamlet híres monológiájában, lelki vívódásának tetőpontján, amikor a semmi („Meghalni – elszunnyadni – és alunni!”) és a lehetséges túlvilág („Talán álmodni”) félelmet keltő és/vagy ismeretlen képe közt ingadozik.

Az egyik legriasztóbb az emberek számára a halálban a test pusztulása, s mindazé, ami ezzel együtt elpusztulni látszik: az itt és most érzékelhető személyes jelenlété; az elhunyt egyén tulajdonságaié, tehát az életé, amely oly csodálatos és törekeny. Ennek a megrázó élménynek a feldolgozása nehéz, de valahol ember-létünk egyik kulcsa, mit gondolunk a halálról, hogyan viszonyulunk hozzá. „A halál mindennek a végpontja” – így Horatius.

*„Az meglett ember, akinek
szívében nincs se anyja, apja,
ki tudja, hogy az életet
halálra ráadásul kapja
s mint talált tárgyat visszaadja
bármikor – ezért őrzi meg...”*

– írja József Attila. A halállal való szembenézés fontosságáról az ókortól napjainkig ível a filozófián és a valláson túl valóban a költészetben jelenik meg igen erőteljesen, azzal a különbséggel, hogy a költő személyes állásfoglalása, érzései a költészetben, a költői alkotásban jóval hangsúlyosabban szerepelnek.

E dolgozat célja, hogy a rendelkezésre álló források figyelembevételével szóljon a *Halotti Beszéd*ről mint ihletadó forrásról Kosztolányi és Márai Sándor életművében, közép-pontba állítva a két szerző egy-egy, *Halotti beszéd* című költeményét, és megpróbálja feltárni e két vers jellemző – hasonló, illetve eltérő – vonásait, összefüggésben írók jellemével, világképével, sorsával. Ehhez azonban szükség van első összefüggő nyelvemlékünknek, a *Halotti Beszéd*nek mint előzménynek a részletesebb vizsgálatára is.

„Itt mondjon beszédet a pap a népnek” – olvassuk a *Halotti Beszéd* latin eredetijének az elején, a *Pray-kódex*ben. Ez az „itt” a temetési szertartásban a koporsó sírba helyezése és szentelt vízzel való meghintése után van. A *Beszéd* után pedig háromszor hint a pap földet a sírba (a Szentháromság nevében), latinul elmond egy zsolnárt, majd következik az a rövid *Könyörgés*,

Az itt közölt részlet A *Halotti Beszéd* mint ihletadó forrás Kosztolányi és Márai Sándor életművében c. dolgozat első fejezete

amelynek szintén van magyar változata, s közvetlenül a Beszéd után szerepel a kódexben. A *Beszéd* és a *Könyörgés* elhangzásának pillanata többszörös jelentőséggel bír. Egyfelől az elhangzás vallástörténeti és történelmi környezete, időpontja, a lejegyzés ténye, valamint a szöveg személyes és mégis általános emberi tartalma, irodalmi fontossága miatt. Az első két aspektust rövidebben, az utolsót részletesebben vizsgálva, a következő megállapítások tehetők:

„A kereszténység hozta be az országba az írás-olvasást... – olvashatjuk *Szerb Antal* kiváló irodalomtörténetében. – Csak a kereszténység teremtette meg nálunk a jelentős szavaknak, rögzített szövegnek (szentírás, liturgia) azt a mágikus borzongással határos tiszteletét, ami az irodalom alapja... A magyar kultúra eredendően keresztény kultúra...” (1) Szerb Antal elítéli azokat a törekvéseket, amelyek a kereszténység előtti utakon keresik kultúránk kiteljesedését, s ha tágabb értelemben nézzük, ez a romantikus eredetiség-elv és a népköltészet, ősköltészet egyedüli igenlésének egyfajta revidéálását is jelenti. Bizonyos azonban, hogy összhangban áll azzal az ugyancsak romantikus gondolattal, melyet *Kölcsey: Nemzeti hagyományok* című értekezésében olvashatunk, s mely szerint a magyar kultúra anorganikus, másodlagos, a göröggel szemben a rómaihoz hasonlatos.

A kereszténység szerepe valóban tagadhatatlan mind országunk történelmében, mind irodalmunk történetében, s a kereszténység magyarországi történetének és nemzeti nyelvű irodalmunknak egyaránt jelentős állomása a *Halotti Beszéd*. Az 1200-as évekre már szinte mindennapos vallásgyakorlattá vált az ezredforduló környékén még sokszor nehézségek árán terjesztett, az uralkodó ősi gondolkodásmódtól eltérő kereszténység.

„Nem kell olyan Isten, aki mindent megbocsát,
Nem kell olyan Isten, ki megöli egyfiát...
Nem kell olyan Isten, aki nem tud magyarul,
Szabad magyaroknak nem kell ilyen úr.”

– énekli Koppány az *István, a király* című rockoperában, s bár a kijelentés túlságosan leegyszerűsíti a problémát, mégis rávilágít annak lényegére:

1. A harcos, nomád magyar törzsektől idegen annak a különös, hívó számára is nehezen érthető ténynek az elfogadása, hogy Isten nem bosszúálló, s hogy azt is feláldozza, akit a legjobban szeret, és ugyanezt várja el az embertől is. Szeretet és szenvedés, megbocsátás és önfeláldozás erényét tanulja a magyar nép.

2. Nagyobb probléma azonban a nyelv ténye; az egyház hivatalos nyelve a latin, amely az írni-olvasni nem tudó tömegek számára áthághatatlan akadálynak bizonyul. Ahogyan *Horváth János* írja: „...a latin írásbeliség (...) a papság kivételes tanultságú elemeinek lett a tulajdona, misztikus idegenszerűségben lebegve az írástudatlan, világi tömeg felett.” (2)

Az 1200-as évekre azonban – talán ahogyan egyre több lett a magyar származású pap, ahogyan egyre közelebb került híveihez az egyház – megjelenhetett az egyházban az a felismerés, hogy a nemzeti nyelv alkalmazása a hitélet bizonyos területein nem jelenti a szertartások szentségének megszűnését, sőt, elősegíti a hívek teljes lelki, értelmi és érzelmi jelenlétét. Hogy elfogadott gyakorlat volt bizonyos szertartásrészletek magyar nyelvű elmondása, az is bizonyítja, hogy a *Pray-kódex*ben, ebben a bencés misekönyvben azokat is megtaláljuk. Egyetértve Horváth Jánossal, aki szerint nem véletlen, hanem tervszerű és szükséges tartozéka a misekönyvnek a *Halotti Beszéd*, igazat kell adni annak az állításnak is, hogy bizonyára több hasonló magyar vendégzsöveges kódex is létezett. (3) Am leírt és fennmaradt, számunkra az első összefüggő szövegemlékként a *Halotti Beszéd* ismeretes.

Ez a nyelvemlék a nyelvtörténeti szempontokon túl az irodalom számára is jelentős, mégis főként a nyelvészeti szakirodalom foglalkozik vele. (4) Az egyetlen részletesebb irodalmi elemzés Horváth János már idézett művében, *A magyar irodalmi műveltség kezdeteiben* található (83–88. p.). Ez az elemzés a latin eredeti és a magyar szöveg összehasonlításán alapul, és bár igen alapos, és helytálló megállapításokat tartalmaz, a következőkben mégis megkísérlek néhány kiegészítést tenni hozzá. (5)

Mindkét *Beszéd* és *Könyörgés* a maga nemében szerves, összefüggő egész, melyek közül egyéni leleményre a *Beszéd* ad nagyobb lehetőséget, szemben a kötött formájú *Könyörgéssel*. Ezért is helyes az a kijelentés, hogy a magyar *Beszéd* irodalmilag egyszerűbb, élőszóban gyökerező műfaj, míg a *Könyörgés* magyarja írásbelileg kötött „fordítás”-típus, így magasabb szintű nyelvi igényt és állapotot tükröz.

A latin eredeti *Beszéd* nemcsak hogy optimistább kicsengésű a magyarnál, hanem kifejezéseit vizsgálva jóval barátságosabb és melegebb, s nemcsak a megszólítás tekintetében: „fratres karissimi” (legkedvesebb testvéreim ↔ feleim), hanem abban is, hogy igazi megbékélést és szeretetet feltételez Istenről, hiszen: „quanta gracia dominus deus gratificauerat primum adam patrem” (mennyi kegyelemmel kegyelmezett az Úr Isten az első Ádámnak, a mi atyánknak). Ebben az idézetben különösen figyelemre méltó a „gracia” és „gratificauerat” figura etimológiája. Ez a „gracia” (kegyelem – klasszikus jelentésében: kedvesség) végigvonul a beszéd egészén. A *Beszéd* latin eredetije több bizonyítékot sorol el Isten kegyelmének igazolására: a) Ádámnak nem kellett meghalnia, az Úr örök életre teremtette („non mori”, „in eternum vivere”); b) „Gyönyörű lakóhelyet, a paradicsomot adta neki az Úr” („delectabilem domum dederat”); c) bár az ember szabadon döntött a bűn mellett és a gonosz csak rosszat hozott a számára, szinte lebilincselte az embert („detinuit”), Isten nem fordult el tőle („recordatus est”), mert könyörülő Úr („misericors dominus”); d) a nyilvánvaló utalás Krisztusra és megváltó tevékenységére: „leszállott az égből a földre; az elpusztult embert megkereste és megtalálta és engesztelő vérével kiváltotta” („descendit de celo ad terram. ac ... perditum hominem quesivit et invenit. que & precioso sanguine suo redemit”) az egyik legkézenfekvőbb tény Isten irgalmasságára. S szinte már bájos, amikor a halál miatti legnagyobb fájdalom közepette a vigasztaló megváltás után Jézus „örvendezve” (gaudens) vezette vissza a paradicsomba az embert.

Ezután a latin szövegben egy imára felszólító rész következik, amely a retorika és a grammatika szabályai szerint felépülő körmondat volta mellett mélyen emberi, és még a korabeli történelmi-vallási viszonyokra is utal jelzésszerűen. Ez az utalás: „És mindazoknak, akik ebben az időben (században) a nehéz küzdelmekben állhatatosan kitartottak... hálával tartozunk...” („qui in hoc seculo in bono opere perseuerant. Debitores sumus fratres.”) – vonatkozhat arra is, hogy a hívők csoportja nem izolált egyének láncolata, hanem a szeretet által összetartott közösség. Ezt a közösségi szellemet kéri, – ám nem számonkérésként – az imára való felszólítás, utalva egyrészt a temetés és könyörgés („sepeliat”, „oracionem faciat”) felebaráti cselekedetére, másrészt arra a természetes emberi tulajdonságra, hogy általában saját jobb sorsunkért könyörgünk és kevesebbszer imádkozunk embertársainkért, pedig ennek igen nagy jelentősége van, lenne. Nagyon szép a latin *Beszéd*ben az a *Miatyánkra* utaló pár sor, melyben a pap kéri: „ha valakinek vétett valamit, mindazt Isten kérésére bocsásdátok meg neki a mai napon” („et si cui aliquid peccauit. omnes prodeoque hodie remissionem faciatis sibi.”) – a „miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek” gondolatát idézi meg, háttérismeretként feltételezve annak „bocsásd meg a mi vétkeinket” előtagját is.

Az „Alia” közbevetés után az előző gondolat valójában folytatódik, mert a halott felebarátért való imádkozás jelentőségét a *Beszéd* szerzője az utolsó ítéletre vonatkoztatja, összhangban a szentek és Szűz Mária közbenjárásának katolikus igenlésével. Ez az alaposan megszerkesztett körmondat azért is értékes, mert a szentek közbenjárása mellé helyezi a halottért való imádkozást, szinte azzal egyenrangúként, illetve az utóbbit az előbbi alacsonyabb szintű előzményeként, ám feltételeként kezelve.

A *Könyörgés* összefoglalja a *Beszéd* egészét: utal a középkori evílág = siralomvölgy elképzelésre, bár nem ezt a kifejezést, hanem az enyhébb „laqueo” (≈ kötelék) szót használja; utal a temetés tényére – különösen szép itt a magyarul nem használatos kicsinyítő képzős „corpuculum” (testecske) használata. Két bibliai utalás is található még a *Könyörgés* végén. Az első az ószövetségi zsidó pátriárkákat idézi meg, utalva a szegény és a gazdag Lázárról szóló példabeszédre (Lk 16, 22-23), bár a szerző kissé átalakítja az ott

szereplő kifejezést, mert *Lukács evangéliumában* mindhárom pátriárka helyett csak Ábrahám kebele szerepel a „halál utáni áldás képeként”. (6) A másik bibliai utalás az utolsó ítéletkor a szentek jobb oldalra való állítására vonatkozik, s ezt kívánja az elhunytak is. A jobb oldal = nagyobb áldás gondolata visszatérő motívum a Bibliában, és így természetesen a vallásos gondolkodásban. Csak utalok itt a jobb kézzel unokájának nagyobb áldást adó Jákobra (I.Móz 48, 13-19), a jobb és bal lator személyére, akik Krisztus keresztre feszítésekor a megtérő és az elkárhozás felé tartó ember típusai (Lk 23,39-43), valamint a későbbi motívum-továbbélésre, példaként *Ady Endre* költészetére, akinél szintén szerepel az Isten balján ülésnek mint az elveszettségnek a képe, gondolata.

A klasszikus retorika szabályai szerint felépített *Beszédnek* művés körmondatain túl erénye még, hogy folyamatos kiszólásaival, megszólításaival tartja a kapcsolatot a hallgatósággal, és szüntelenül emlékezteti őket és minket, mai olvasókat is, az elhunytal való emberi, lelki közösségre. A latin eredeti *Beszéd* két igehelyutalásával (Ezékiel, Pál levele) „teológusabb”, tudósabb benyomást kelt, s nem véletlen, hogy ez a magyar *Halotti Beszéd*ből hiányzik. A vizsgált *Beszéd* latinsága – amennyire ez az eddigiek alapján megállapítható – eléggé magas szintű, az írásmódbeli (v=u, e=ae, ci=ti) középkorias jelenségek mellett jellegzetesek a teológiai kifejezések (misericordia=kegyelem, irgalom; peccavit=vétkezett; remissio=bűnbocsánat; intercessio=közbenjárás; gracia=kegyelem stb.).

Ha ezek után a magyar *Halotti Beszéd* vizsgálata következik, első látásra szembetűnő, hogy a magyar változat jóval rövidebb (vö. a tény: a latin szövegek magyar fordításai a tömörítő szerkezetek, képszerű kifejezések fordítási nehézségei miatt általában hosszabbak), vagyis nyilvánvalóan „reminiszcenciaszerű” átdolgozása a latin *Beszédnek*. A kezdő mondatok a latin eredeti egyik latinos kiszólását idézik meg: „látjátok feleim szemetekkel” – „videtis oculis vestris”, valamint annak az ószövetségi isteni büntetést asszociáló „porból vagyunk” – „pulvis sumus” kifejezését, az egyik leghíresebb, Kosztolányi és Márai Sándor által is idézett mondatot alkotva meg így.

Innentől kezdve a két nagyobb szerkezeti egységből álló *Beszéd* első részében a bűnbeesés és a büntetés eseményeit eleveníti fel a szerző. Elsősorban a tényekre összpontosít, nem bocsátkozik magvas teológiai fejtegetésekbe, de amit mond, az így is érzékletes és hatásos. Ezt a hatást növeli, hogy az isteni tiltást itt idézetként halljuk – az elemzők által méltán kiemelt szépséges hármas figura etimologicával: halálnak halálával halsz.

Különleges az ezt követő mondat: „Hallotta holtát (hogy meg fog halni) a Teremtő Istentől, de elfeledte.” Bár az utána jövő mondatban található utalás az „yrdyng intetyi”-re (az ördög ösztönzésére, csábítására), ez az előző gondolat – ellentétben a Bibliával – az elfeledés tényét említi. Mózes első könyvében (3,1–13) részletesen megtalálható a bűnre csábítás leírása, de itt nem a halálos intés elfeledése szerepel, hanem az ember önkéntes, szabad szembehelyezkedése Isten akaratával, s a gonosz erő kiindulópontja, hogy emlékezteti a tilalomra az embert: „Csakugyan azt mondta az Isten, hogy a kertnek egy fájáról se egyetek?” Azonban a kísértő ezt a már önmagában is hazug kérdést csak azért teszi fel, hogy elferdítse Isten szavait, és pont az ellenkezőjét állítsa az Úr figyelmeztetésének: „Bizony nem haltok meg...”, majd pedig elámítsa hamis ígérettel az első emberpárt: „és olyanok léztek, mint az Isten: jónak és gonosznak tudói.” Logika és hazugság=állogika az egyik lényeges összetevője, okozója a bűnbeesésnek. Azonban a magyar *Halotti Beszéd* írója mégsem követ el teológiai tévedést amikor elfeledésről beszél, mert a két kulcsszó: elfeledte, engedett (az ördög csábításának), nem zárja ki egymást. Ugyanis ez az elfeledés nem annyira az akaratlan, véletlen mulasztást jelentheti a *Halotti Beszéd*ben, hanem inkább az intelem tudatos, vagy félig tudatos mellőzését, olyan elfeledést, amelyben benne rejlik az eltávolodás kezdete, hiszen a gonosz önmagában nem lett volna elegendő az ember elvesztéséhez, tehát az ember is vétkes a bűnbeesésben. A *Halotti Beszéd* írója szerint legalábbis a csábításnak előfeltétele volt, hogy az ember figyelmen kívül hagyta az intő parancsolatot, nem törődve a számára nem sokat jelentő: „halálnak halálával halsz” – büntetéssel, mentségére szóljon azonban, hogy nem is tudta, mi a halál. De ahogyan a kicsiny hajszálrepedésből nagy hasa-

dás, majd törés támad hirtelen, úgy lett igen nagy jelentősége az ember számára az ősbűnnek: „és abban a gyümölcsben halált evett.” Szép és képszerű a „torkukat majdnem megszakasztja” kifejezés, amely érzékletessé teszi a halálnak az élet feletti diadalát.

A következő gondolategység újabb lényeges, a latin eredetitől teljesen eltérő – és nagyon jellegzetes elgondolást tükröz. „Haragudott Isten.” A latin *Beszéd*ben Isten jóságosabb, irgalmasabb aspektusa jelent meg, itt egyértelműen a büntető, haragvó Istennel találkozhatunk. S a világ, ahová a zárt kertből, a Paradicsomból küldi az embert „gyötrelmes” – összhangban az evilág=földi siralomvölgy középkori elképzeléssel. Az ezt követő mondat – mely még mindig a gondolategység része – tömörsége miatt újfent kétféleképpen értelmezhető: „És lett halálnak és pokolnak fészke (fizetése) is minden nemének.” A gondolat végét tartva hangsúlyosabbnak, a mondat egyértelműen a halál és pokol fenyegető rémét festi le, amely általánosan mindenki sorsa lesz, ám összefüggésben az előző mondattal, ez a gyötrelmes világ is kezelhető egyenrangúként a halállal és a pokollal, és így minden öröm nélkül való: voltaképpen büntetés a földi élet. Ezek után a teljes reménytelenség mélypontján fájdalmasan hangzik el a költői kérdés: „Kik azok? Mi vagyunk.” S míg a latin *Beszéd*ben a paradicsomi lakóhely a sírgödör ellenképeként reményt ad, itt csak a szomorú valóság és közös emberi sorsunk – gyötrelmes földi életünk s halálunk tudata – marad.

A Halotti Beszéd és Könyörgés olvasata

Látjátok feleim szemetekkel, mik vagyunk. Íme, por és hamu vagyunk. Mennyi malasztban teremtette először ősünket, Ádámot, és adta neki a paradicsomot házul. És azt mondta neki, hogy eheti a paradicsomban levő összes gyümölcsöt, csupán egy fa gyümölcsétől tiltotta el őt. De megmondta neki, hogy miért ne egyék: Bizony, amely napon eszel abból a gyümölcsből, halálnak halálával halsz. Hallotta a Teremtő Istentől, hogy meg fog halni, de elfeledte. Engedett az ördög csábításának, és evett abból a tiltott gyümölcsből, és abban a gyümölcsben halált evett. Haragudott Isten, és belevetette őt ebbe a gyötrelmes világba, és lett halálnak és pokolnak fészke, minden nemének. Kik azok? Mi vagyunk. Ahogyan ti is látjátok szemetekkel: bizony egy ember sem kerülheti el ezt a vermet, bizony mind oda jutunk. Imádkozzunk Urunk Isten kegyelméért, ezért a lélekért, hogy irgalmazzon neki és kegyelmezzen, és bocsássa meg minden bűnét; és imádkozzunk szent asszony Máriához és boldog Mihály arkangyalhoz és minden angyalokhoz, hogy imádkozzanak érte. És imádkozzunk Szent Péter úrhoz, kinek hatalom adatott oldania és könie, hogy oldja fel az ő minden bűnét. És imádkozzunk minden szenthez, hogy legyenek neki segítői Urunk színe előtt, hogy Isten az ő imádságuk miatt bocsássa meg az ő bűneit, és szabadítsa meg őt az ördög üldözésétől és a pokol kínzásától, és vezesse őt a paradicsom nyugalmaiba, és adjon neki a mennyországba utat és minden jóban részt; és kiáltásot Urunkhoz háromszor: Kirye eleison!

Szeretett barátaim! Imádkozzunk ennek a szegény embernek a lelkéért, akit az Úr ezen a napon ennek a hamis világnak a tömlöcéből kimentett, akinek ezen a napon a testét temetjük, hogy az Úr őt a kegyelmével Ábrahám, Izsák, Jákob kebelébe helyezze, hogy az ítéletnap eljövén minden szentjei és választottjai között jobb felől iktatás végett felélessze őt és tibenneteket!

Clamate ter: Kirye eleison!

A *Beszéd* második szerkezeti egysége szintén imára szólít fel, ez azonban a latin eredetihez képest jóval kevésbé személyes, és a bűnnek megbocsátását egyedül Istentől kéri. Márián kívül megnevezi Mihály arkangyalt, s Szent Pétert egyik legfontosabb attribútumával, így emlékeztetve a híveket a legfontosabb közbenjárókra. A mondatok párhuzamos szerkesztésűek, s gondolatrítmus-szerűen ismétlődnek. A negyedik gondolatrítmusos mondat kibővül, s mindama fájdalmas csapásokkal, büntetésekkel (bűnök, ördög üldözése, pokol kínzása) szembeszegezi – kívánva is azt – a *Beszéd*ben először itt meg-

jelenő feloldó szabadítást, a paradicsomi, mennyországi visszatérést. Ennek feltételeként azonban a szentek imáit nevezi meg, így az imádság itt is jelentősége szerint szerepel.

A *Beszéd* után a *Könyörgés* fordítását vizsgálva, természetesen elismerésre méltó a magyar szöveg magas színvonala, nyelvi igényessége. Érdemes azonban megnézni az apróbb eltéréseket! Érvényesül itt is a latin eredeti melegebb, közvetlenebb hangja – (lat. „pro spiritu cari nostri” (nekünk kedves lélek) vö. szegény embernek lelke) –, de jóval szembetűnőbb a „de laqueo huius seculi” (e kor kötelékéből) – „ennek a hamis világnak a tömlőcéből” fordítása. Ez a fordítás érezhetően sokkal erőteljesebb kifejezés, mely teljes összhangban áll a magyar *Beszéd* első részében a „munkás világról” elhangzottakkal. Ugyanakkor a továbbiakban a magyar *Könyörgés*ben egyszerűsítés is található: „sepulture traditur” (a sírnak átadjuk, sírba tesszük), vagyis „temetjük”, valamint egy jelző hiánya „pietas domini immensa” (az Úr hatalmas kegyelme) vö. „az Úr őt kegyelmével”. Erénye viszont még a magyar fordításnak, hogy a végzőbani a feltámadás reményét és kívánságát a résztvevő hallgatóságra is kiterjeszti.

Elismerve mindkét *Halotti Beszéd* és *Könyörgés* fontosságát és lényeges dokumentum voltát, a szóban forgó írárok irodalmi, esztétikai és vallástörténeti szempontból is nyilvánvalóan értékesek. Írójuk tanult latinista, aki birtokában van a korabeli magyar nyelvnek is, és kiválóan alkalmazkodik a beszédhelyzethez, a temetési szertartás kívánalmaihoz. Ám mint részleteiben is látható volt, lényeges különbség van a latin és a magyar *Beszéd* közt. A latin tudósabb, teológusabb, részletesebb, mégis közvetlenebb és optimistább a magyarnál. Nagy hangsúlyt helyez az isteni szeretetre, megbocsátásra és a megváltás tényére. Folyamatosan ütközteti a gyönyörű mennyországi lakóhely képét a rút sírgödörével, az életet a halállal, de a keresztény hitnek megfelelően az élet győzelmével és a paradicsomi visszatérés lehetőségével is biztat. Emlékeztet arra, hogy a halál oka a bűn, de hirdeti is az örömhírt: van szabadulás, az éghez tartozunk, a halállal csak a test pusztul el, de a lélek – és a feltámadásban az egész emberi lény – halhatatlan. Mintha valahol erről is szólna *Euripidész* töredéke:

„Mi a földből lett, az a földbe visszatér,
S ami fentről jött, az az égi térbe jut.”

A magyar *Beszéd* főként a bűnbeesést és a halálos büntetést eleveníti fel. Isten teremtő kegyelme, de a bűn miatti haragvó, szigorú arca is megjelenik benne, s a világ a gyötrelem, a bűnhődés színhelye lett. Nagyon élesen szembeállítva a kettőt: a latin *Beszéd*ben az *Újszövetség*, a magyarban az *Ószövetség* Istene tűnik fel, az *Újszövetségé* a megtestesült Igével, Jézus Krisztussal, a szeretet Istene, s az *Ószövetségé*, a törvény szigorú Istene. Ez a nagy eltérés azonban valamennyire feloldódik a *Beszédek* könyörgő, imára felszólító részében és a *Könyörgés*ben, ahol – főként a latin szövegben – a szentek közbenjárásán túl nagy jelentősége van a személyes könyörgésnek is, és ez az együttérzés, a részvét és az egymás iránti szeretet igenlésével enyhíti a gyász szomorúságát. Az ima az Istenhez fordulás fontos gesztusa, melyben az ember elismeri egyedüli és legnagyobb oltalmazójának Istent, és gyakorolja benne az engedelmisség és az alázat erényét, és megkaphatja általa a hit és a remény szabadító erejét, hogy a minden dolgok forrásává váló teremtő szeretet gyermeke és közvetítője, Isten visszatért teremtménye lehessen általa. És végső soron ez mindkét *Halotti Beszéd* kulcsa, akár szelídebben, akár szigorúbban közelítenek a témához. Mindkettő segít szembenézni a végzettel, és olyan vigaszt szeretne adni, melyből van menekülés, de hogy ezt megértsük, el is kell fogadnunk, bele kell nyugodnunk a végzetünkbe, és bízunk kell Abban, Aki így szól hozzánk: „és ímé én ti veletek vagyok minden napon a világ végezetéig.”

A latin szöveg nyersfordítása

Itt mondjon beszédet a pap a népek.

Igen jól ismertétek drága testvéreim Isten könyörületességét. Mennyi kegyelemmel kegyelmezett az Úr Isten az első Ádámnak, a mi atyánknak. Mígnem az ördög tanácsára

vétkezett. Mit érdemelt ki ekkor magának és minden utódainak? Íme, testvéreim, látjátok szemeitekkel. Győződjetek meg róla, milyen nagy boldogságban élt az első Ádám. Mivel neki nem kellett meghalnia, hanem arra teremtette az Úr, hogy örökké éljen. Gyönyörű házat adott neki az Úr: a paradicsomot. De mikor ott élt, az Úr parancsit megszegte. Miután az ördög megszállta, evett a tiltott gyümölcsből, és abban a gyümölcsben magának és az egész emberi fajnak halált evett. Egyedül ő vétkezett akkor, testvéreim. Bárcsak ő maga eltűrhette ezt a veszedelmet. De mit mond nekünk az Úr Ezékiel próféta által. Győződjetek meg róla, testvéreim. Atyáink – úgymond – akkor megették a keserű szőlőt. De ez csak a fiak torkát szakasztja meg. Naponta látjátok szemeitekkel, testvéreim. Mivel naponta megszakad a mi torkunk. Mivel naponta kesergünk a halál keserűségén. A paradicsom volt a mi tartózkodási helyünk, nem ez a gödör. De első szülőnk bűnbeesésével kiérdemelte nekünk ezt a helyet. Akkor, testvéreim, kiűztek minket arról a gyönyörű lakóhelyről. És az ördög kezébe estünk. Aki hosszú ideig lebilincsel minket hatalma alatt. Mégis a könyörületes Isten megemlékezett rólunk, és mert porból vagyunk, leszállott az égből a földre. És a hosszú időn át halott embert megkereste és megtalálta, és engesztelő vérével kiváltotta. És így örvendezve visszavezette őt oda, ahonnan az először romlásba dőlt. Tehát, testvéreim, nem ez a gödör a mi tartózkodási helyünk. Hanem miként a boldog Pál apostol mondja, úgy kell elhinnünk. Azt mondja, hogy a mi tartózkodásunk az égben van, akiknek, testvéreim, amaz égi lakóhely készült. És mindezt igen jól tudátok és elismertétek. És mindazoknak, akik ebben az időben a nehéz küzdelmekben állhatatosan kitartottak, azzal a hálával tartozunk, hogy ember az embert, halandó a halandót eltemesse, és érte könyörgést mondjon, sőt neki irgalomért könyörögjön. Kérünk tehát titeket, testvéreim, hogy miként magotoknak is naponként oly sokszor kértek irgalmat és bűnbocsánatot, hasonlóképpen kérjétek ennek a szerencsétlen embernek is irgalmat, és ha valakinek vétett valamit, mindazt Isten kérésére bocsássátok meg neki a mai napon. / Más. Könyörögjétek érte, testvéreim, a mai napon, amíg Isten irgalma nyugvóhelyet nem ad neki itt, és a világ végének eljöttével minden ember fel nem támad, amikor az Úr Isten ítélezni eljön, akkor a boldogságos Szűz Mária és összes szentjei közbenjárására ez a szerencsétlen ember itt ne az ítéletre, hanem Isten kegyelmére támadjon fel. Kyril.

A könyörgés latinja

Könyörögjünk. Drága testvéreim, könyörögjünk a nekünk kedves lélekért, akit az Úr arra méltatott, hogy e világ kötelékéből elhívjon, akinek testét (testecskejét) ma a sírnak átadjuk, hogy az Úr hatalmas kegyelme őt Ábrahám, Izsák és Jákob kebelébe helyezze, hogy amikor az ítélet napja eljön, választott szentjei közt a jobb oldalra odaállítani támassa fel őt.

Jegyzet

- (1) Szerb Antal: *A magyar irodalom története*. Magvető Kiadó, Budapest, 1934. 52. p.
- (2) Horváth János: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*. Akadémiai Könyvkiadó (reprint), Budapest, 1988. 75. p.
- (3) Uo., 81. p.
- (4) Néhány fontosabb mű a *Halotti Beszéd és Könyörgés* irodalmából: *Simonyi Zsigmond: A „Halotti Beszéd” tájnyelvi sajtáságai*. MNY IX. (1880.) 145–149. p.; *Szinnyei József: A Halotti Beszéd hang- és alakana*. MNYTK 1926. 23. sz.; *Mészöly Gedeon: A Halotti Beszéd hangtörténeti és alakitani sajtáságai*. Szeged, 1926; *Mészöly Gedeon: Ómagyar szövegek nyelvtörténeti magyarázatokkal*. 1956. 106–112. és 129–132. p.; *Pais Dezső: A Halotti Beszéd olvasása és értelmezése*. MNY XXXVIII. (1942) 159–162. p.; *Bárcki Géza: A Halotti Beszéd nyelvtörténeti elemzése*. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, 1982.
- (5) Lásd a mellékletben a Pais Dezső olvasatával összevetett olvasatot, a latin eredetit és annak nyersfordítást. (A latin eredetit lásd: Molnár József, Simon Györgyi: *Magyar nyelvemlékek*. TK Bp. 1980. 31–32. p.)
- (6) *Bibliai nevek és fogalmak*. Primo Kiadó, Budapest, 1988. 8. p.